

การศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในอาเซียน:
พหุกรณีศึกษา

A Study on Role of Buddhist Monks to Political Participation
in ASEAN: Multi-case Studies

พระปลัดระพิน พุทธิสารโ Phrapalad Raphin Buddhiso *

พิเชฐ ทั่งโต Phichet Thangto **

ลำพอง กลมกุล Lampong Klomkul ***

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในประเทศอาเซียนกรณีกัมพูชา พม่าและเวียดนาม (2) เพื่อศึกษาผลจากบทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่สะท้อนสู่วิถีวัฒนธรรมและค่านิยมทางสังคม และ (3) เพื่อสร้างชุดการเรียนรู้บทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในประเทศอาเซียนกรณีกัมพูชา พม่าและเวียดนาม ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการวิจัยเอกสารเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ที่มีส่วนร่วมทางการเมืองในประเทศ กัมพูชา พม่าและเวียดนาม ประกอบด้วย พระดิช นัท อันห์ พระวิริฐ และสมเด็จพระมหาโฆษะนันทะ ได้จากการเลือกแบบเจาะจง และเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และการศึกษาเชิงพื้นที่ในประเทศที่ดำเนินการวิจัย วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาและการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย ผลการวิจัยพบว่า (1) พระสงฆ์ในประเทศพม่า กัมพูชา และ

* ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

** ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

*** คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Email: research.mcu@gmail.com

เวียดนามล้วนมีบทบาทในทางการเมืองในแต่ละประเทศทั้งในบพเชิงประจักษ์ที่ พระสงฆ์มีส่วนร่วมเอง และบทบาทที่นำหลักคำสอนไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ดังกรณีพระวิรุฑู ที่เข้าไปมีส่วนชี้นำต่อการเมืองและศาสนาในประเทศพม่า สมเด็จพระมหาโชฆณันท์กับการนำหลักคำสอนไปประยุกต์ใช้เพื่อยุติความรุนแรงในกัมพูชา และ ดิซ นัท อันท์ กับบทบาทของพระสงฆ์ที่นำคำสอนไปสู่สังคมเวียดนามและนับเป็นความภาคภูมิใจของคนเวียดนามในปัจจุบัน (2) พระสงฆ์ในกลุ่มที่เป็นกรณีศึกษาตัวอย่างล้วนสะท้อนถึงอัตลักษณ์จารีต โลกทัศน์ของแต่ละประเทศนำไปสู่ค่านิยมในการแสดงออกของแต่ละประเทศ รวมทั้งนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ผสมผสานออกมาเป็นแนวปฏิบัติ ดังกรณีของพม่ากับแนวคิดในเรื่องพระพุทธศานานิยมเผ่าพันธุ์นิยม โดยการรณรงค์ของพระสงฆ์ในกัมพูชาเกิดความขัดแย้งจนกระทั่งฆ่าล้างเผ่าพันธุ์จึงเป็นที่มาของแนวคิดเรื่องสันติภาพ การอยู่ร่วมกันภายใต้สถานการณ์สงครามกลางเมือง หรือแนวคิดพระสงฆ์กับการมีบทบาทโดยพระสงฆ์กับการลดความขัดแย้งรุนแรงไม่ให้เกิดการฆ่ากันและกันในเวียดนามในช่วงครามกลางเมืองและสงครามเวียดนาม และ (3) ชุดการเรียนรู้สำหรับนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่พัฒนาขึ้นมา เพื่อสร้างความเข้าใจวิถีอาเซียน วิถีพระพุทธศาสนาในบทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในประเทศอาเซียนกรณีกัมพูชา พม่า และเวียดนาม และเพื่อทำให้เกิดสันติประชาธรรมในวิถีทางศาสนา ความเชื่อและสังคมในการอยู่ร่วมกันภายใต้ความหลากหลายในวิถีทางวัฒนธรรมที่แตกต่าง

คำสำคัญ: บทบาทพระสงฆ์, การมีส่วนร่วมทางการเมือง, พุทธกรณีศึกษา

Abstract

Three purposes were set for this research which were (1) to study the role of Buddhist monks and their political participation in ASEAN on multiple case studies of Cambodia, Myanmar and Vietnam, (2) to study the effect of the role of the monk on political participation reflecting the cultural and social values, and (3) to develop learning

package on the role of Buddhist monks on political participation in ASEAN on multiple case studies of Cambodia, Myanmar and Vietnam. Qualitative research was used for research design (design) applying documentary research to study the role of Buddhist monks on political participation in Cambodia, Myanmar and Vietnam who were Thich Nhat Hanh, Ashin Wirathu, and Somdet Phramaha Ghosananda and were selected by purposive sampling. Data were collected by using in-depth interview, participatory observation, and area studies in ASEAN countries. Content analysis and analytic induction were used for data analysis. Research results indicated that monks from Myanmar, Cambodia and Vietnam were found to have political role both the participation in the empirical context and the role of applied doctrine in daily life. In a case study of Ashin Wirathu who was a part of religious and a political leading in Myanmar. A Somdet Phramaha Ghosananda who adhered the doctrine applied to the end of violence in Cambodia. Thich Nhat Hanh in the role of the Buddhist monk who brought the teaching into Vietnam society and was proud of current Vietnamese people. (2) Multiple case studies of monks reflected the identity and vision of each country that led the values of performance of each country including integrated the concept of Buddhism into practices. A case study of Myanmar with the concept of ethnic as well as the campaign of Cambodian monk occurred the conflict until genocide that was the origin of coexistence with peace under the situation of Civil war. Otherwise, it was the concept of monks to reduce conflict and to avoid killing in Vietnam during the civil war and the Vietnam war. (3) The development of learning package for students in Mahachulalongkornrajavidyalaya University was to understand ASEAN and

Buddhist ways in the roles of Buddhist monks with political participation in ASEAN countries such as Cambodia, Myanmar, and Vietnam, and to make peace in religions, beliefs, and social coexistence under the diversity of cultural difference.

Keywords: Role of Buddhist monks, Political Participation, Multi- case studies

1. บทนำ

พระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมือง หรือมีบทบาททางการเมืองเกิดขึ้นมีมาแต่ครั้งอดีต ดังกรณีที่เกิดขึ้นพุทธกาลพระพุทธเจ้า นำพระองค์เข้าไปสู่ท่ามกลางความขัดแย้งของประยูรญาติ การเข้าไปไกล่เกลี่ยความขัดแย้งเรื่องชาติพันธุ์วรรณะกรณีพระเจ้าปเสนทิโกศลต่อการแต่งงานข้ามชั้นวรรณะของวาสภะชัตติยา (พระระพิน พุทธิสารโร, 2554) การที่พระพุทธเจ้าห้ามทัพจากการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์อันเกิดจากความขัดแย้งว่าด้วยชาติพันธุ์และเชื้อชาติกรณีวิชูทกะ (พระระพิน พุทธิสารโร, 2554) หรือการให้แนวทางอันเป็นแนวคิดทางยุทธศาสตร์กรณีของวัสสการพราหมณ์เข้าพบและขอคำปรึกษาว่าด้วยการศึกกับแคว้นวัชชีบุตร (อ.สตตก. (ไทย) 23/22/23) จากบทบาทดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองนับแต่ครั้งพุทธกาล เมื่อมุ่งจำเพาะไปเฉพาะประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาในอาเซียนจะมีกรณีของพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการต่อสู้ทางการเมืองในช่วงอาณานิคม (Colony Period) ของพระสงฆ์ชาตินิยมในพม่า และกัมพูชา รวมไปถึงการต่อสู้ของพระสงฆ์ต่อสิทธิในการนับถือพระพุทธศาสนาจนกระทั่งนำไปสู่การทำอัตตวินิบาตกรรมโดยหวังผลเป็นสิทธิทางการเมืองในเวียดนาม เป็นต้น ดังนั้นจึงจะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนากับการมีส่วนร่วมทางการเมืองจึงเกิดขึ้นมานับแต่ครั้งพุทธกาล เมื่อพระพุทธศาสนามีพัฒนาการไปยังประเทศต่าง ๆ แนวคิด และอิทธิพลทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งการจัดวางตัวตนในทางการเมืองของชาวพุทธและพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาก็ยังมีอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งกลายเป็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และสังคมในประเทศนั้น ๆ

ไปด้วย ดังกรณีปรากฏในประเทศอาเซียน พระสงฆ์หลายท่าน ได้เข้าไปมีบทบาททางการเมือง โดยใช้แนวคิดเรื่องรัฐชาติเป็นกลไกขับเคลื่อน ทำให้มีความเคลื่อนไหวตื่นตัว และการตอบสนองสร้างอารมณ์ร่วมให้กับประชาชน ในมิติทางการเมืองและสังคมในแต่ละช่วงเวลานั้น เช่น พระเฮม เจียว (Hem Chieu, 2441-2486/1898-1943) (เดวิด พี แชนด์เลอร์, 2540 : 264, Harris, I., 2008 : 158) พระภิกษุชาตินิยมชาวกัมพูชาที่เป็นแกนนำในการเรียกร้องเอกราชในช่วงอาณานิคมฝรั่งเศส และถูกจับกุมขังจนกระทั่งมรณภาพ หรือพระอุวิสาระ (Ven.U Wisara, 2432-2472/1889-1929) (Nevada Skye Drollinger-Smith, 2009: 30-31, 40, หม่อง ทิน อ่อง, 2551) วีรชนฝ่ายสงฆ์ที่เป็นผู้นำทางการเมืองรูปหนึ่งโดดเด่นในประวัติศาสตร์พม่า ที่ใช้แนวทางสันติวิธีในการเรียกร้องเอกราชจากอาณานิคมอังกฤษ ถูกจับกุมขัง 166 วัน และมรณภาพในคุก ช่วงเดือนกันยายน 1929/2472 หรือการเผาตัวเพื่อการยืนยันสิทธิทางศาสนาและความมุ่งมั่นทางศาสนาในฐานะพลเมืองแห่งรัฐของพระทิก กวาง ดี๊ก (Thich Quang Duc, 2440-2506/1897-1963) จากกรณีของพระสงฆ์ที่ยกมาล้วนมีบทบาททางการเมืองในประชาชาติของประเทศนั้น ๆ นัยหนึ่งแฝงอยู่กับแนวคิดและการมีส่วนร่วมทางการเมือง อีกความหมายหนึ่งเป็นเรื่องของบทบาทพระสงฆ์ในฐานะผู้นำจิตวิญญาณและอัตลักษณ์เชิงชาติพันธุ์ เชื่อมมาถึงเหตุการณ์และเวลาร่วมสมัยในประวัติศาสตร์รัฐชาติของประชาชาติอาเซียนที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลัก พระสงฆ์ยังคงมีบทบาทอย่างต่อเนื่องในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ ที่สะท้อนโลกทัศน์ทางศาสนาและการมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับความเป็นชาติ อาทิ พระดิช นัท ฮันห์ (Thich Nhat Hanh, 2469/1926) (พระมหาสมบุรณ์ วุฒิโกโร, 2500 : 1-42) พระสงฆ์ผู้เป็นแกนนำในการเรียกร้องความไม่รุนแรงและเป็นขบวนการพุทธใหม่ที่ผสมผสานแนวคิดทางการเมืองและศาสนาในการต่อต้านความรุนแรง เพื่อความไม่รุนแรงในเวียดนาม สมเด็จพระมหาโฆษนันทะ (Samdech Preah Maha Ghosanada, 2472-2550/1929-2007) (Harris, Ian, 2001 : 70) พระสงฆ์ที่เข้าไปมีบทบาทในการเรียกร้องความไม่รุนแรงในสงครามกลางเมืองในกัมพูชากับบทบาทการขับเคลื่อน “ธรรมยาตรา” (ณภคดล กิตติเสนีย์, 2554 : 52-66) ที่มีผลเชิงประจักษ์ในการ

เรียกร้องและการมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้น หรือพระวิรุฑู (Ashin Wirathu, 2511/1968) (Hannah Beech, 2013) กับบทบาทของพระสงฆ์ต่อการเรียกร้อง ผ่าน การเทศน์ แสดงธรรม ที่แฝงไปด้วยแนวคิดทางการเมือง ชาตินิยม และความเป็นรัฐชาติ ที่ประชาคมโลกต้องหันมามองและฟังต่อบทบาทและมีการมีส่วนร่วมในเชิงแห่ง ความเป็นรัฐ มีบทบาททางการเมืองและเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองและสังคม จนทำให้ เกิดความตื่นตัวและผันแปรในเชิงการเมืองแห่งรัฐศาสตร์ วัฒนธรรม ศาสนา เผ่าพันธุ์ และการมีส่วนร่วมในเชิงประชาสังคม ซึ่งสะท้อนถึงบทบาท พัฒนาการ และ การมีส่วนร่วม รูปแบบดังกล่าวเกิดขึ้นมาแต่ครั้งพุทธกาลและเนื่องต่อมาจรรกระทั่ง ปัจจุบัน พระสงฆ์เป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา มีสถานะเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็น ผู้นำชุมชน และเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมต่อการนำชุมชน สังคมประเทศชาติและบ้านเมืองใน ภาพรวม ซึ่งภาพสะท้อนเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดการขับเคลื่อนในเป้าหมาย ของ พระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นจนกระทั่งปัจจุบัน ดังเช่นท่านวิรุฑู (Ashin Wirathu) ของพม่า กับการการผลักดันจนกระทั่งให้เกิดกระแสการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาคมใน พม่า การที่พระสงฆ์ในอาเซียนมีบทบาทร่วมทางการเมือง ได้สะท้อนให้เห็นถึงบทบาท และการมีส่วนร่วมทางการเมือง เป็นการยืนยันถึงบทบาทหน้าที่และการมีส่วนร่วมใน มิติทางวัฒนธรรมและสังคมวัฒนธรรม

ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในอาเซียนที่มีบทบาททาง การเมืองในกลุ่มประเทศอาเซียน พหุกรณีศึกษาของกัมพูชา พม่า และเวียดนาม เนื่องจากบทบาทของพระสงฆ์มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและค่านิยมทางสังคม รวมไปถึงการตัดสินใจต่อการแสดงออกทางศาสนาด้วย อันจะส่งผลต่อการเข้าใจบริบท และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพระสงฆ์ในกลุ่มประเทศอาเซียนที่นับถือ พระพุทธศาสนา รวมทั้งจะเป็นหลักฐานเบื้องต้นในการศึกษาพระพุทธศาสนาในมิติทาง สังคม วัฒนธรรม และประเพณีที่เกิดขึ้นในกลุ่มประเทศเหล่านี้ด้วย

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาถึงบทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในประเทศอาเซียนกรณีกัมพูชา พม่า และเวียดนาม
- 2.2 เพื่อศึกษาผลจากบทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่สะท้อนสู่วิถีวัฒนธรรมและค่านิยมทางสังคมอื่นๆ
- 2.3 เพื่อสร้างชุดการเรียนรู้บทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในประเทศอาเซียนกรณีกัมพูชา พม่า และเวียดนาม

3. วิธีการดำเนินการวิจัย

ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) สัมภาษณ์ และสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในพื้นที่วิจัยเจาะจงไปที่พฤติกรรมและการแสดงออกของพระสงฆ์กับการเมือง ในประเทศเวียดนาม กัมพูชา และพม่า โดยเฉพาะบทบาทพระติช นัท ฮันท์ เวียดนาม พระวิริฐ พม่า และสมเด็จพระมหาโมหะนันทะ กัมพูชา ใช้เครื่องมือในการวิจัยเป็นการสัมภาษณ์ โดยเลือกการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (in depth-interview) ในกลุ่มกลุ่มพระสงฆ์ ชาวพุทธจากประเทศที่ให้ข้อมูลสำคัญเป็นพื้นที่วิจัยใน 3 ประเทศอาเซียน อันประกอบด้วย พม่า กัมพูชา และเวียดนาม และนำผลที่ได้จากการวิจัยมาสร้างเป็นเอกสารชุดการเรียนรู้ เพื่อใช้เป็นสิ่งสนับสนุนการเรียนด้านพระพุทธศาสนาในอาเซียน

4. ผลการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “การศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในอาเซียน : พหุกรณีศึกษา” ผลการศึกษาพบว่า (1) ในวัฒนธรรมการเมืองในประเทศอาเซียนโดยเฉพาะประเทศที่ทำการศึกษาพบว่าพระสงฆ์ในประเทศพม่า กัมพูชา และเวียดนามล้วนมีบทบาททางการเมืองในแต่ละช่วงเวลาและบทบาทที่แตกต่างกัน โดยจำแนกเป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมในฐานะเป็นผู้นำทางความเชื่อหรือจิตวิญญาณ หรือ

การนำหลักคำสอนไปใช้ในการชี้้นำให้เกิดการปฏิบัติตามอันมีเป้าหมายต่อการเมือง ดังกรณีพระพม่าในอดีตหลายรูป อาทิพระอุwisara (Ven.Uwisara, ค.ศ.1889-1929) พระอุตตะมะ (Ven.U Uttama; ค.ศ.1879-1939) ทั้งหมดล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกับการต่อสู้ทางการเมืองในช่วงยุคอาณานิคมของอังกฤษ (วิรัช นิยมธรรม, 2551, หน้า 197-199) กระทั่งล่าสุดพระวิรุฑู (Ven.Virthu) ในนามกลุ่มมาบาธา (Ma Ba Tha-The Committee for the Protection of Nationality and Religion) ที่ขับเคลือนกลุ่มภายใต้แนวคิดการ “969-คุณรัตนตรัย” ที่เข้าไปมีส่วนชี้้นำรณรงค์ต่อการเมืองและศาสนาในประเทศพม่า จนกระทั่งสามารถส่งเสริมให้รัฐบาลพม่าออกกฎหมายคุ้มครองศาสนา และเผ่าพันธุ์ของชาติพันธุ์ในสาระกฎหมายว่าด้วยการควบคุมประชากร กฎหมายการเปลี่ยนศาสนา มิให้ชาวพุทธเปลี่ยนเป็นอิสลาม กฎหมายการมีคู่สมรสเพียงคนเดียว รักเดียวใจเดียว ห้ามมีภรรยามากกว่า 1 คน กฎหมายที่ห้ามหญิงชาวพุทธแต่งงานกับชายชาวมุสลิมเปลี่ยนศาสนา เป็นต้น (Shameema Rahman, Wendy Zeldin, 2015 ; Emilie Biver, 2014) ซึ่งประเด็นการเรียกร้องโดยใช้แนวคิดในเรื่องชาติพันธุ์นิยมหรือศาสนนิยม สำหรับชาวพุทธที่อยู่ในบริเวณดินแดนอาร์กันภายใต้พื้นที่ความขัดแย้งเอง นัยหนึ่งก็สะท้อนทัศนคติว่าไม่ได้ต้องการมาบาธา (ควรอ้างอิง) แต่ต้องการสันติภาพและความสงบสุข ในส่วนกัมพูชา พระสงฆ์ในอดีตล้วนมีส่วนค้ำยันผลในเชิงการเมืองกรณีของพระภิกษุเฮม เจียว (Hem Chieu ; ค.ศ.1898-1943) ที่ถูกยกย่องว่าเป็นวีรบุรุษในสังคมกัมพูชาในการต่อสู้กับฝรั่งเศสเพื่อเรียกร้องเอกราช กระทั่งถูกจับในฐานะนักโทษการเมืองและมรณภาพในคุก (David P.Chandler, 1994, pp.167-171) หรือกรณีในสมัยหลังก็มีพระภิกษุที่เข้าร่วมกระบวนการทางการเมืองของรัฐบาลสีหนุ (Norodom Sihanouk, 1955-1970/2498-2513) กับการผสมผสานแนวคิดทางการเมืองกับอุดมคติภายใต้แนวคิด “พุทธสังคมนิยม” (Buddhist Socialism) และรัฐบาลนายพลลอน นอล (Lon Nol, ค.ศ.1970-1975) ภายใต้แนวคิดคอมมิวนิสต์มา พระพุทธศาสนาจะหมดไป พระสงฆ์จึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางการเมืองในแต่ละช่วงเวลา โดยทำหน้าที่ส่งผ่านอุดมการณ์ทางการเมืองภายใต้สังคมกัมพูชาในช่วงทศวรรษนั้น ๆ (Charles F. Keyes, 1994) จนกระทั่งสงครามกลางเมืองระหว่างชาติ

พันธุ์เขมรด้วยกันในช่วง ทศวรรษ 70-90 เกิดขึ้นต่อเนื่องกลายเป็นปัญหาของนานาชาติไปที่ต้องเข้ามาแก้ไข ในส่วนของ กระทั่งสมเด็จพระมหาโฆษนันทะ พระภิกษุหัวก้าวหน้าได้นำแนวคิดทางพระพุทธศาสนา มารณรงค์ประยุกต์ใช้เพื่อยุติความรุนแรงในกัมพูชา ภายใต้แนวคิดพูด แสดงธรรม และรงค์รงค์ธรรมยาตราเพื่อลดความรุนแรงและการเผชิญหน้ากันด้วยอาวุธในกัมพูชา (พระระพิน พุทธิสารโร, 2544, สาธุ มหัทธนาคุณุญ, 2558) และดิช นัทอันท์ กับบาทของพระสงฆ์ที่นำคำสอนไปสู่สังคมเวียดนาม และนับเป็นความภาคภูมิใจของคนเวียดนามกระทั่งปัจจุบัน (สัมภาษณ์ A, 10 พฤศจิกายน 2560) (2) พระสงฆ์ในกลุ่มที่เป็นตัวอย่างของกัมพูชา เวียดนาม และพม่า ล้วนเข้าไปส่งเสริมแนวคิดเรื่องสันติและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในกรณีของดิช นัทอันท์ และสมเด็จพระมหาโฆษนันทะ จะมีเพียงของพระภิกษุพม่ากรณีของท่านวิริฐ ในนามกลุ่มมาบาธา ที่เน้นการรักษากลุ่มชาวพุทธอันสัมพันธ์กับชาติพันธุ์พม่า ที่นั่นหนึ่งเป็นการสร้างความชอบธรรมในการใช้ความรุนแรงของรัฐต่อกลุ่มศาสนาที่ไม่ใช่พุทธหรือชนกลุ่มน้อยในพม่าต่งกรณีโรฮิงญาในยะไข่ เป็นต้น นอกจากนี้การศึกษาพบว่าในพระสงฆ์ในประเทศที่วิจัยจะเข้าไปมีบทบาทภายใต้เอกลักษณ์ของแต่ละประเทศ รวมทั้งนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ผสมผสานออกมาเป็นแนวปฏิบัติ ต่งกรณีของพม่ากับแนวคิดในเรื่อง “พระรัตนตรัย” ภายใต้การขับเคลื่อน “969” ที่มุ่งส่งเสริมรักษาพระพุทธศาสนาในแบบชาติพันธุ์นิยม ศาสนานิยม ส่วนในกัมพูชาความขัดแย้งในอุดมการณ์ทางการเมือง สงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ (Genocide) และสงครามเมืองเมือง (Civil War) จึงเป็นที่มาของแนวคิดเรื่องสันติภาพ การอยู่ร่วมกันภายใต้สถานการณ์สงครามกลางเมือง กับบทบาทพระสงฆ์เพื่อสังคมในกิจกรรม “ธรรมยาตรา-Dhammayatra” มีความหมายว่า “การจาริกของความจริง (pilgrimage of truth)” เดินเพื่อสันติภาพ ของสมเด็จพระมหาโฆษนันทะ หรือการเข้าไปมีบทบาทของกลุ่มพระสงฆ์ชาวเวียดนามในสถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองภายในเวียดนามกับแนวคิด “พระสงฆ์เพื่อสังคม-Buddhist Engage” หรือการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social movement) ของพระดิช นัน อันท์ ในเวียดนามที่ผสมรวมกับหลักการสร้างเพื่อสันติภายในสู่การสร้างสันติภายนอกอันเป็นเป้าหมายและแนวทางของ

พระพุทธศาสนาในองค์รวมของประชาชาติในอาเซียน (3) ชุดการเรียนรู้ “การศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในอาเซียน” (ก) จำแนกลักษณะของบทบาทพระสงฆ์ (ข) บทบาทที่โดดเด่นของพระสงฆ์ในพม่า กัมพูชา และเวียดนาม (ค) บทบาทอันเป็นต้นแบบต่อสังคม การเมือง และวัฒนธรรม ใน 3 ประเด็น คือ บทบาทพระสงฆ์กับการเมือง ในประเทศอาเซียน รวมทั้งกิจกรรม แนวคิด และวิถีปฏิบัติของพระสงฆ์ต่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองในประเทศนั้น ๆ โดยเป็นองค์ความรู้สู่ชุดการเรียนรู้โดยได้มาจากการศึกษาในเชิงอาณาบริเวณศึกษา (Area Studies) เพื่อความเข้าใจต่อวิถีอาเซียนในองค์รวม ทั้งเป็นการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม พหุวัฒนธรรม ของ วิถีพระพุทธศาสนาในบทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในประเทศอาเซียน กรณีกัมพูชา พม่า และเวียดนาม เพื่อทำให้เกิดสันติประชาธรรมในวิถีทางศาสนา ความเชื่อและสังคมในการอยู่ร่วมกันภายใต้ความหลากหลายในวิถีทางวัฒนธรรมที่แตกต่างอย่างสร้างสรรค์และสันติ (ง) ส่งคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิตรวจประเมิน จัดนำมาพิมพ์เผยแพร่เป็นชุดความรู้เล่มเล็กแยกส่วนจากงานวิจัย โดยให้ข้อมูลถึงบทบาทของพระสงฆ์กับการเมืองในประเทศโดยจำแนกเป็นกรณีศึกษา

5. อภิปรายผล

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในอาเซียน” ได้ข้อค้นพบที่เป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาว่าพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่แตกต่างกัน ซึ่งสามารถจำแนกได้ คือ

(1) พบว่าพระสงฆ์ในประเทศพม่า กัมพูชา และเวียดนามล้วนมีบทบาทในการเมืองในแต่ละประเทศทั้งในเชิงปัจเจกที่พระสงฆ์มีส่วนร่วมเอง และบทบาทที่นำหลักคำสอนไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ดังกรณีพระวิริธู ที่เข้าไปมีส่วนชี้นำต่อการเมืองและศาสนาในประเทศพม่า สมเด็จพระมหาโมกขินันทะ กับการนำหลักคำสอนไปประยุกต์ใช้เพื่อยุติความรุนแรงในกัมพูชา และดิช นัทอันท์ กับบาทของพระสงฆ์ที่นำคำสอนไปสู่สังคมเวียดนามและนับเป็นความภาคภูมิใจของคนเวียดนามในปัจจุบัน ดังกรณีของพม่าปรากฏในงานของ Matthew J. Walton (2015) เรื่อง “Burmese

Buddhist Politics” และเรื่อง “Buddhist Monks and Democratic Politics in Contemporary Myanmar” กัมพูชาปรากฏในงานของ Ian Harris (2001 : 70) เรื่อง “Cambodian Buddhism: History and Practice” หรือในงานของ ฌนคคตล กิตติ เสนีย์ (2554 : 52-66) ในงานค้นคว้าเรื่อง “ธรรมยาตรา: ระยะเวลาเปลี่ยนผ่าน การพลัดถิ่นฐาน และการเดินทางอันศักดิ์สิทธิ์” หรือในเวียดนามในเอกสารของ LBJ Library Mandatory Review (2006) ก็ได้ให้ข้อมูล “Buddhist Action in Vietnam : A Special Assessment of the Situation the Light of Event in March and April 1966” รวมไปถึงในงานศึกษาบทบาทของพระตัท นัท อันท์ในงานของ ทิมพรรณ รักแต่่งาม (2550) และงานของอัจฉรา เจริญศรี (2551) ทีชชาญว้ตมก์ สว้สดีลลอ (2551) พระทรรพ์ชู มหาวีโร (บุญพิฬา) (2553) ถึงจะเป็นการศึกษาบทบาทของตัท นัท อันท์ในเชิงศาสนาแต่ก็ทำให้เห็นภาพของความเกาะเกี่ยวกัภาพลัษณ์การมีส่วนร่วมทางการเมืองในช่วงที่ใช้ชีวิตในประเทศเวียดนาม ดังนั้นในภาพรวมของการศึกษาส่วนใหญ่จะสะท้อนให้เห็นว่าพระสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทในการเรียกร้องความไม่รุนแรงในสงครามกลางเมืองของกัมพูชา รวมถึง พม่า เวียดนามกับบทบาทการขับเคลื่อนเพื่อประโยชน์เป็นความสันติสุขภายในประเทศทั้งในเชิงตัวศาสนาและชาติพันธุ์ โดยสะท้อนอัตลัษณ์ทางศาสนา แนวคิด และเป้าหมายของการแสดงออกเน้นประโยชน์ของประชาชนในประเทศนั้น ๆ เป็นสำคัญ

(2) พบว่าพระสงฆ์ในกลุ่มที่เป็นตัวอย่างในการศึกษาล้วนสะท้อนถึงอัตลัษณ์ในแต่ละประเทศ รวมทั้งนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ผสมผสานออกมาเป็นแนวปฏิบัติ ดังกรณีของพม่ากับแนวคิดในเรื่องพระพุทธศาสนานิยมเผ่าพันธุ์นิยม โดยการรณรงค์ของพระสงฆ์ ในกัมพูชาความขัดแย้งจนกระทั่งฆ่าล้างเผ่าพันธุ์จึงเป็นที่มาของแนวคิดเรื่องสันติภาพ การอยู่ร่วมกันภายใต้สถานการณ์สงครามกลางเมืองหรือแนวคิดพระสงฆ์กับการมีบทบาททางการเมือง โดยมีหลักฐานว่าพระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการลดความขัดแย้งรุนแรงไม่ให้เกิดการฆ่ากันและกันในเวียดนามในช่วงครามกลางเมืองและสงครามเวียดนาม ดังปรากฏในเอกสารของ Center Intelligence Agency (2004) ในเอกสารชื่อ “Thich Tri Quang and Buddhist Political

Objectives in South Vietnam” หรือในงานค้นคว้าของ Harris, Ian (2001) ในเรื่อง “Sangha Groupings in Cambodia” หรือในดัชนีนิพนธ์ของ Matthew J. Walton (2012) เรื่อง “Politics in the Moral Universe: Burmese Buddhist Political Thought” หรือในงาน “Emilie Biver (2014) Religious nationalism: Myanmar and the role of Buddhism in anti-Muslim narratives” หรือในงานของ Sylwia Gil (2008) เรื่อง “The Role of Monkhood in Contemporary Myanmar Society” ที่ผู้วิจัยพยายามสะท้อนค่านิยมและจริยธรรมทางศาสนาสู่การขับเคลื่อนการมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้นเป้าหมายเป็นประโยชน์และประเทศชาติที่พระสงฆ์เหล่านั้นอยู่อาศัยเป้าหมายอาจเป็นไปได้เพื่อชาติ เพื่อประชาชน และเพื่อหลักการทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ

(3) ในการวิจัยได้ผลการศึกษเป็นชุดการเรียนรู้สำหรับนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อความเข้าใจถึงบทบาทของพระสงฆ์ทางการเมืองในแต่ละประเทศ ที่สะท้อนถึงความแตกต่างในเรื่องบริบท ความเป็นมา และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันแต่เป็นวิถีอาเซียน วิถีพระพุทธศาสนาในบทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในประเทศอาเซียนกรณีกัมพูชา พม่า และเวียดนาม เพื่อทำให้เกิดสันติประชาธรรมในวิถีทางศาสนา ความเชื่อและสังคมในการอยู่ร่วมกันภายใต้ความหลากหลายในวิถีทางวัฒนธรรมที่แตกต่าง แนวทางการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพระสงฆ์ในอาเซียนที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมที่พึงเรียนรู้ รวมไปถึงวิถีอันเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละประเทศที่จะเป็นเครื่องมือหรือกลไกของความสำเร็จอันจะพึงเกิดขึ้น โดยชุดการเรียนรู้จะประกอบด้วย (1) แนวคิดองค์ความรู้การมีส่วนร่วมทางการเมืองในอาเซียน (2) กลไกของการเข้าไปมีส่วนร่วม (3) รูปแบบของการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในประชาคมอาเซียน ซึ่งสอดคล้องกับผลได้จากการวิจัยชุดการเรียนรู้ของ สุกน ระเบียบโอษฐ์ (2015, หน้า 99-113) และจามรี เชื้อชัยและคณะ (2557, หน้า 13-23) โดยเป็นเป้าหมายเพื่อการเรียนรู้การปรับตัวในประชาคมอาเซียน เป็นต้น

6. สรุป

จากการศึกษาวิจัยสะท้อนออกมาเป็นบทบาทของพระสงฆ์ในประเทศที่ทำการวิจัยคือกัมพูชา พม่า และเวียดนามในบทบาทของสมเด็จพระมหาโชชนันทะ พระวิริฐ และพระติช นัท อันธ์ ซึ่งจะกลายเป็นกลไกหรือลักษณะร่วมทางสังคมที่จะก่อให้เกิดการขับเคลื่อนทางการเมืองและพฤติกรรมทางการเมือง (1) โดยเหตุการณ์นำพาพระสงฆ์เหล่านั้นเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในฐานะหัวหน้าผู้นำแนวคิด นโยบาย ผ่านการวิพากษ์วิจารณ์ หรือการนำเสนอต่อสาธารณะกดดันให้เกิดการปฏิบัติตามที่พระสงฆ์ผู้นำชาวพุทธเหล่านั้นเรียกร้อง ดังปรากฏในกรณีของพม่า (2) การนำหลักการทางพระพุทธศาสนาและแนวคิดทางพระพุทธศาสนาใช้ในการสื่อสารเพื่อให้เกิดแนวทางที่สันติเป็นบทบาทของพระสงฆ์ในอาเซียนที่เน้นแนวทางสันติวิธี ดังกรณีที่ติช นัท อันธ์ ดำเนินการในเวียดนามในนามของพระสงฆ์เพื่อสังคม หรือกรณีของสมเด็จพระมหาโชชนันทะ ที่เสนอแนวทางธรรมาตราในประเทศกัมพูชา เพื่อเป็นการสื่อสารทางการเมืองในการยุติความรุนแรงในสถานการณ์ของสงครามกลางเมืองในกัมพูชา (3) ใช้ทั้งสองกรณีเพื่อการเผยแพร่คำสอนและการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ทางการเมืองอย่างมีเงื่อนไขในแบบพระภิกษุสงฆ์คือไปด้วยหลักการ ประสานประโยชน์และมีเป้าหมายเป็นความสงบสันติภายในของแต่ละประเทศ (4) องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเป็นชุดการเรียนรู้เพื่อความเข้าใจต่อบทบาทของพระสงฆ์ในประเทศนับถือพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะพม่า กัมพูชา เวียดนามได้

7. กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยเรื่อง “การศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในอาเซียน : พหุกรณีศึกษา : A Study on Role of Buddhist monks to Political Participation in ASEAN: Multi-case studies” ทูลสนับสนุนการวิจัยปี 2560 โดยศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะนักวิจัยกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณ พระราชวรเมธี, ดร. (รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร) รักษาการผู้อำนวยการศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ลงกรณราชวิทยาลัย ที่จัดสรรงบประมาณสนับสนุนภายใต้การดำเนินงานโครงการของ ส่วนวิจัย สารสนเทศและบริการวิชาการ ศูนย์อาเซียนศึกษา โดยมีบุคลากรของส่วน งาน คอยให้คำปรึกษาแนะนำ ร่วมพัฒนางานวิจัยให้เป็นไปตามแนวทางการวิจัย และ ติดตามความก้าวหน้าการวิจัยอย่างต่อเนื่องด้วยดีเสมอมา จนกระทั่งงานวิจัยแล้วเสร็จ ขอบขอบคุณต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญในประเทศต่าง ๆ ทั้งในนามนักวิชาการ อาจารย์ใน มหาวิทยาลัยและพระภิกษุสงฆ์ ชาวพุทธในประเทศกลุ่มตัวอย่างในฐานะผู้ให้ข้อมูล สำคัญอันเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยอย่างยิ่ง

ภาพที่ 1 คณะนักวิจัยสัมภาษณ์ Daw Su Su Khin, Head of Department Thai Language, University of Foreign Languages, Yangon และ ผศ.วิรัช นิยมธรรม ศูนย์พม่าศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์ จ.พิษณุโลก (ภาพ : คณะผู้วิจัย, 1 พฤศจิกายน 2560)

ภาพที่ 2 คณะนักวิจัยสัมภาษณ์เก็บข้อมูล Prof.Dr.Hoang Van Viet Ms,Anh Khau,Ms.Sandy Gguyen,Prof.Dr.Hoang Van Viet (Director of Thai Centre) Ms,Anh Khau,Ms.Sandy Gguyen, (Specialist Thai Centre) สถานที่ University of Social Science and Humanities, Vietnam National University Hochiminh City, และ Prof.Dr. Le Manh That, Director of Buddhist Vietnam University , Hochiminh (ภาพผู้วิจัย : 9-10 พฤศจิกายน 2560)

ภาพที่ 3 คณะนักวิจัยสัมภาษณ์เก็บข้อมูล สมเด็จพระสังฆนายกโนน แงต (ฝ่ายมหานิกาย) และ พระอริยมุนี เลขาธิการสมเด็จพระสังฆราชฝ่ายธรรมยุติกนิกาย วัดปทุมวดี กรุงเทพมหานคร, (ภาพผู้วิจัย : 31 ธันวาคม 2560)

ภาพที่ 4 คณะนักวิจัยสัมภาษณ์เก็บข้อมูล นิสิตพระภิกษุชาวเวียดนาม กัมพูชา และพม่า ที่เป็น นิสิตศึกษาในระดับปริญญาตรี คณะพุทธศาสตร์ (English Program) และระดับปริญญาโท เอก สาขาพระพุทธศาสนา ที่วิทยาลัยพุทธนานาชาติ (IBSC) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จ.พระนครศรีอยุธยา, (ภาพผู้วิจัย : 12,15,27 พฤศจิกายน 2560)

7. เอกสารอ้างอิง

- กิตติเสนีย์, ฌกคตล. (2554). ธรรมยาตรา: ระยะเปลี่ยนผ่าน การพลัดถิ่นฐาน และการเดินทางอันศักดิ์สิทธิ์. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*. 18(1): 52-66.
- จามรี เชื้อชัยและคณะ. (2557). การวิจัยและพัฒนาชุดการสอนทักษะการพูดภาษาอังกฤษ ของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นเพื่อเตรียมความพร้อมสู่ประชาคมอาเซียน. *วารสารวิชาการศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*. 15(2):13-23.
- ทิฆามยุวัฒน์ สวัสดิ์ถ่อ. (2551). การวิเคราะห์การเจริญสติตามแนวทางของ ติช นัท ฮันท์ *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา)*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เดวิด พี แชนด์เลอร์. (2540). *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- พระทรัพย์ชู มหาวีโร (บุญพิฬา). (2553) . “การศึกษาวิธีการเจริญสติในชีวิตประจำวันตามแนวทางของ ติช นัท ฮันท์”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา)*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระระพิน ด้วงลอย. (2545). การศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์กัมพูชา ระหว่าง ค.ศ. 1975-1979. *สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์เอเชีย)*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วิรัช นิยมธรรม. (2551). *คิดแบบพม่า: ว่าด้วยชาติและวีรบุรุษในตำราเรียน*. มหาสารคาม: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- หม่อง ทิน อ่อง. (2551). *ประวัติศาสตร์พม่า : A History of Burma*. เพซรี สุมิตร แพล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.

หิมพรรณ รักแต่่างม. (2551). การศึกษาวิเคราะห์การตีความหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของ ดิษ นัท ฮันท์. *พุทธศาสตร์ดุสิต(พระพุทธศาสนา)*.
บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

सानุ มหัทธนาคุณุญ, “มหาโฆษะนันทะ : พระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในประเทศกัมพูชา”. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.ออนไลน์, สืบค้นเมื่อ 15 ธันวาคม 2560 จาก <http://ibsc.mcu.ac.th/en/>.

สุคน ระเบียบโอษฐ์. (2558). การพัฒนารูปแบบการสอนอาเซียนศึกษาเพื่อพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์และทักษะ การแก้ปัญหาของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6. *อาศรมวัฒนธรรมวลัยลักษณ์*. 15 (1) 95-113.

อัจฉรา เจริญศรี.(2551). ผลของการฝึกอบรมภavanaเชิงพุทธตามแนวทางของ ดิษ นัท ฮันท์ต่อการปรับตัวทางอารมณ์และการมองในแง่ดี. *วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (สาขาวิชาจิตวิทยาการปรึกษา)*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Center Intelligence Agency. (2004). *Thich Tri Quang and Buddhist Political Objectives in South Vietnam*. Website, Retrieved, 15 December 2018,

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80B01676R000100050011-6.pdf>

David P.Chandler. (1994). *A History of Cambodia*, 2rd. Chiang Mai, Thailand: Silkworm Books.

Emilie Biver. (2014). Religious nationalism: Myanmar and the role of Buddhism in anti-Muslim narratives. Master of Science in Global Studies Department of Political Science Lund University.

Keyes, Charles F. (1971). “Buddhism and National Integration in Thailand.” *The Journal of Asian Studies*. 30, 3 (May) : 551-567.

_____. (1994). *Communist Revolution and the Buddhist Past in Cambodia In Asian Visions of Authority: Religion and the Modern*

States of East and Southeast Asia. Honolulu: University of Hawai'i Press.

LBJ Library Mandatory Review. (2006). *Budhist Action in Vietnam : A Speacil Assessment of the Situation the Light of Event in March and April 1966*. Website, Retrieved, 15 December 2018, from https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000196603.pdf.

Hannah Beech (1 July 2013). "The Face of Buddhist Terror". *Time Magazine*.

Harris, I. (2008). *Cambodian Buddhism: History and Practice*, University of Hawaii.

Nevada Skye Drollinger-Smith. (2009). *Shadow Masculinities: Nationalist Burmese Monastics and the Savage Muslim Male*. Religious Studies Graduate Thesis & Dissertations. : University of Colorado Boulder Website, Retrieved, 15 December 2018, from <https://pdfs.semanticscholar.org/a5d2/1e31f4ffb6f466bc8ced685c81460da77214.pdf>

Harris, Ian (August 2001), "Sangha Groupings in Cambodia", *Buddhist Studies Review*, UK Association for Buddhist Studies, 18 (1): 70.

Matthew J. Walton. (2015). "Burmese Buddhist Politics" *Oxford Handbooks Online* : Scholarly Research Reviews. Retrieved, 15 December 2018, From <http://www.oxfordhandbooks.com>.

Matthew J. Walton. (2016). Buddhist Monks and Democratic Politics in Contemporary Myanmar in H. Kawanami (ed.), *Buddhism and the Political Process*. Palgrave Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited. Website Retrieved, 15 December 2018, from https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-1-137-57400-8_4

Shameema Rahman, Wendy Zeldin, 2015. Burma: Four “Race and Religion Protection Laws” Adopted. *Global Legal Monitor: The Library of Congress*. Website Retrieved, 15 December 2018, <http://www.loc.gov/law/foreign-news/article/burma-four-race-and-religion-protection-laws-adopted/>